

В.Д. Невесенко, асп.

Інститут агроекології НААНУ, м. Черкаси

Науково-методичні засади сталого розвитку сільського господарства

Виявлені і систематизовані основні чинники загострення проблеми сталого розвитку сільського господарства і здійснена їх класифікація по ряду критеріїв: внутрішні (виробничі, соціально-економічні, соціально-фізіологічні) і зовнішні пряму і непряму дії.

сталий розвиток, сталий розвиток економіки, екологічна криза, екологічна система, сільське господарство

Постановка проблеми. Сільське господарство у сучасному постіндустріальному суспільстві знаходиться під впливом значних технологічних, екологічних і економічних змін. У більшості країн світу політика щодо розвитку сільських територій впродовж другої половини ХХ-го ст. полягала в орієнтації на інтенсифікацію застосування хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив з метою нарощування темпів виробництва. Це призвело до різкого росту використання пестицидів, міндобрив, важкої техніки, створення потужних тваринницьких комплексів із усіма характерними негативними наслідками для довкілля. Для такої політики характерне ігнорування соціальних інтересів безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції, які у багатьох країнах не отримують належної винагороди від суспільства за свою працю.

© В.Д. Невесенко, 2011

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Різним аспектам сталого розвитку присвячено чимало наукових праць. Глибоко аналізують теоретичні і практичні проблеми сталого розвитку сільського господарства такі зарубіжні науковці, як Д. Медоуз, Л. Браун, Г. Гарднер, Н. Картер, Д. Кортен, Г. Френч. Зазначені проблеми вивчаються в роботах таких російських авторів, як В. Белкін, Х. Гизатулін, С. Глазачов, Б. Маклярський, Т. Петрова, В. Писарєв, І. Потравний, А. Урсул. Також можна відзначити ґрунтовні праці таких вітчизняних вчених, як Б. Буркинський, С. Герасимова, Л. Круглякова, В. Кухар, О. Майданник, О. Осауленко, В. Степанов, О. Царенко, О. Черкас, В. Шевчук.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В цілому вітчизняні вчені торкаються переважно окремих аспектів цієї складної проблеми і не досліджують комплексно питання сталого розвитку сільського господарства.

Постановка завдання. Дане дослідження спрямоване на розв'язання науково-методичних проблем розвитку сільських територій на засадах сталості шляхом комплексного аналізу економічного механізму його становлення.

Результати дослідження. Характерною ознакою минулого століття було нестримне прагнення людства до забезпечення економічного і технологічного розвитку. Успіх вимірювався переважно зростанням валового внутрішнього продукту в межах однієї країни. Вважалося, що це автоматично приведе до добробуту і значного підвищення рівня життя людей. Невтримний прогрес завжди забезпечувався за рахунок необмеженої та безвідповідальної експлуатації природних ресурсів [1]. Як наслідок — на початку ХХІ століття людство зустріло глобальні екологічні проблеми, голод та бідність, що призвело до чисельних регіональних конфліктів. Вплив сільськогосподарської діяльності на довкілля залежить від структури виробництва, методів обробітку земель,

технології, техніки і обладнання. В свою чергу, вибір методів обробітку і сама структура виробництва визначаються впливом системи факторів (рис. 1).

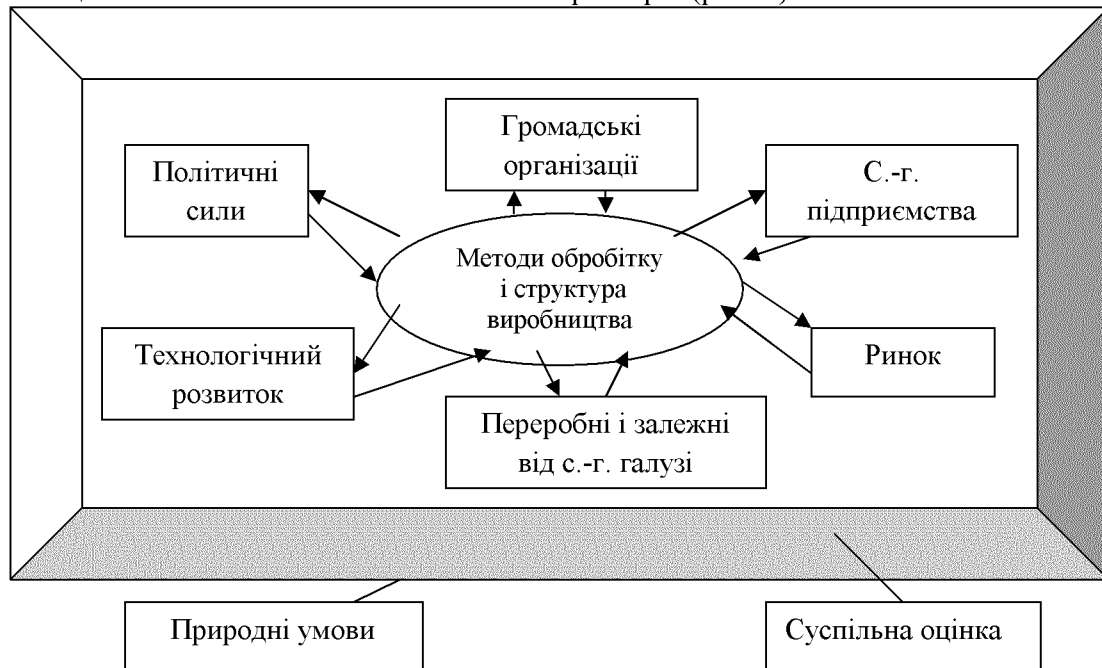

Рисунок – 1. Фактори, що визначають тенденції розвитку сільського господарства

У. Джексон виділяє дві концепції сучасної сільськогосподарської діяльності – виробничу (продуктивну) і стійку. Перша, на його думку, втілює прагнення досягти високих показників сільськогосподарського виробництва без урахування потреб майбутнього. Проте прибічник продуктивного сільського господарства має бути зацікавленим у деякій сталості, навіть коли його плани не сягають далі ніж на рік. Прибічник сталого сільського господарства у свою чергу також має бути зацікавленим у виробництві [3]. Сталість сільського господарства – це результат, який досягається шляхом взаємодії між ресурсами, технологіями і менеджментом, в рамках якої ресурс використовується в певному соціально-економічному контексті.

Важливим еколого-економічним підходом, який може суттєво вплинути на бачення майбутнього європейського села, є багатофункціональне сільське господарство. Відстежується чіткий взаємозв'язок сучасних концепцій агробізнесу та багатофункціонального сільського господарства (рис.2).

Рисунок – 2. Взаємозв'язок концепцій агробізнесу та багатофункціонального сільського господарства [4]

Багатофункціональне сільське господарство є своєрідним ядром сучасної аграрної політики ЄС, та відправним пунктом дискусії щодо майбутнього аграрної

сфери, під час переговорів в рамках OECD та COT. Європейське поняття багатофункціонального сільського господарства є складним і багатогранним (табл. 1).

Таблиця 1 - Основний зміст поняття багатофункціонального сільського господарства (M. Svatos, 2006)

Суспільні функції та дії	Продукція		Продукти харчування, сільськогосподарська сировина, біологічні продукти та енергія
	Суспільні послуги	комерційні	несільськогосподарська виробнича діяльність не промислового характеру та ремесла; прямий продаж; агротуризм та рекреація; відпочинок та оздоровлення; оренда будівель та простору; комунальні послуги та праця; утримання ландшафтів та середовища за оплату; використання відходів та побутових відходів
		некомерційні	<ul style="list-style-type: none"> - активне збереження середовища та ландшафтів; - вилучення землі з господарського використання; - збереження родючості ґрунтів; - утримання біологічного розмаїття та біоценозів; - охорона пасток та будівель; - підтримка біорозмаїття флори та фауни, місцевих сортів та порід; - моніторинг за біологічним середовищем
	Побічні результати (позитивні)	<ul style="list-style-type: none"> - пасивна турбота про ландшафти та середовище; - утримання природного потенціалу; - утилізація CO₂, інших біологічних та хімічних агентів; - сприяння регіональному розвитку; - збереження культури та способу життя; - збереження зв'язку поколінь та традицій; - виховання та підготовка молоді до праці; - демографічний та соціальний буфер; 	
Побічні результати (негативні)	<ul style="list-style-type: none"> -загроза природним ресурсам небіологічними та хімічними агентами; - загроза біологічним ресурсам через викривлення нормальних умов еволюції (хвороби, пандемії, інфекції); - посилення ерозії, ущільнення ґрунтів, засолення, заболочення тощо; - порушення умов життя тварин і мікроорганізмів, генерація мутацій; - недостатня якість продукції та безпеки продуктів харчування 		

Приватні виробники, маючи чіткішу підприємницьку орієнтацію, схилиються до обслуговування лише платоспроможних та ідентифікованих суб'єктів, тоді як суспільні суб'єкти господарювання змушені, виходячи із засад демократії та рівних можливостей, обслуговувати усі групи споживачів. Звичайно, впровадження багатофункціонального сільського господарства вимагатиме здійснення певної політики, насамперед заходів щодо організаційно-правового забезпечення та фінансової підтримки. Для прикладу, у Чеській республіці впроваджено такі заходи стимулювання та підтримки: регулятивні (закони про охорону природи, про продукти харчування, про охорону ґрунтів, закон про охорону тварин, водний кодекс тощо); напів-регулятивні (концепції та проекти нормативних актів, стандартів, норм щодо утримання тварин, збереження довкілля, норми так званої доброї сільськогосподарської діяльності), які використовують як критерії при наданні платежів та фінансової підтримки; стимуляційні заходи – інвестиційні орієнтири і критерії компенсацій при залученні до екологічних та екосередовищних; прямі компенсації [4].

Три виміри (екологічний, економічний і соціальний) можуть бути проаналізовані дуже різними, взаємопов'язаними шляхами.

Екологічний вимір може знайти відображення у якості результативного продукту, який залежить від фізичної якості ресурсу на вході в систему і процесів біологічного росту. Деградація ресурсів зумовлює погіршення якості продукту за певний час, зумовлене ерозією, вимоканням, порушенням ґрунтової структури і схожих фізичних та біологічних явищ. На різних рівнях, зміни клімату чи поява нових пошкоджень рослин та шкідників можуть мати схожий ефект.

Економічний вимір може знайти відображення у вартості продукту. Навіть якщо кількість продукту, який продукує система є сталим упродовж тривалого часу, економічне довкілля може викликати збої у системі цін на товар, зростання затрат чи інших економічних змін.

Соціальний вимір може знайти відображення у здатності систем до адекватної підтримки сільських громад. Сільськогосподарські системи залежні від людських громад та інституцій. Коли стан цих громад погіршується, то і виробництво сільськогосподарської продукції падає. Неefективна аграрна політика, виснажливе використання землі, війни, соціальні кризи і змінені умови праці – це тільки декілька соціальних факторів, що можуть зумовити несталість сільськогосподарських систем. Екологічна (біофізична) сталість сільськогосподарської системи матиме вплив на здатність сталого підтримання соціальної системи. Сталість сільськогосподарської системи інтегровано зображено на рис. 3.

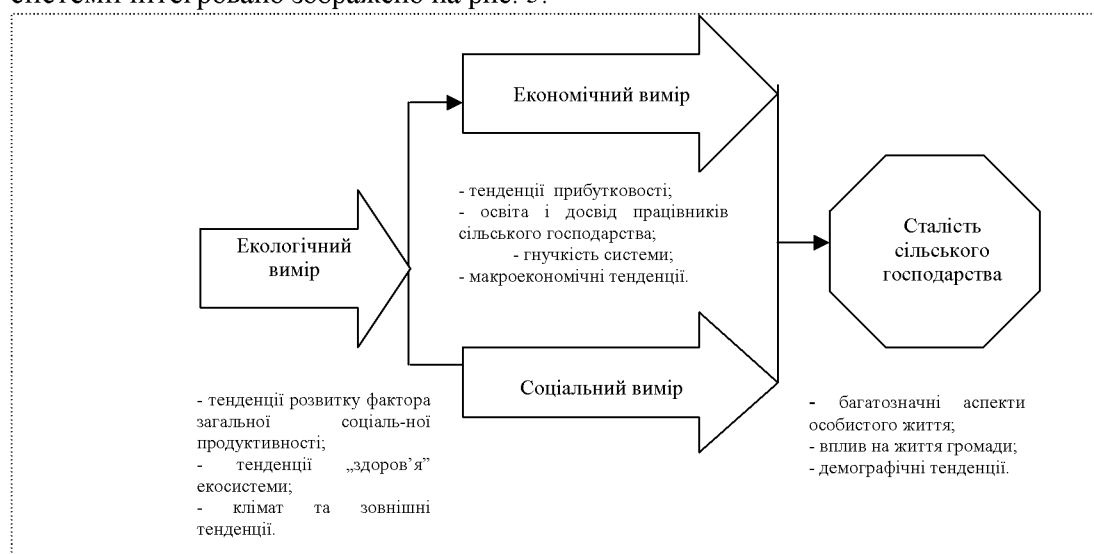

Рисунок – 3. Виміри сталості сільськогосподарської системи

У багатьох країнах реалізують політику щодо впровадження на практиці концепції сталого сільського господарства, для якої характерні обмеження щодо обсягів внесення мінеральних добрив, пестицидів (або навіть повна відмова від використання хімічних засобів), співрозмірність техніки розмірам господарства, відмова від масового промислового тваринництва, наголошення на важливості живого контакту з природою.

Ця практика проявляється у різних формах ведення сільського господарства: екологічній, органічній, біодинамічній, інтегрованій, "low input" та ін., які опираються на дещо відмінне теоретичне підґрунтя, однак усі вони мають важливе значення для екологізації господарської діяльності.

Отже, розвиток сільського господарства може вважатися сталим, якщо, по-перше, забезпечується бажаний рівень виробництва, що задовольняє потреби населення в продуктах харчування, а переробну промисловість – сировиною, по-друге, здійснюється розвиток сільських територій на основі збільшення доходів сільського населення, створення нормальних умов життя на селі, по-третє, зберігається і примножується природний потенціал. Виходячи з цього, ґрунтуючись на системному підході, можна запропонувати наступну класифікацію чинників.

Розглядаючи сталість розвитку, як цільову функцію економічної системи «сільське господарство», все різноманіття чинників, що діють на неї, доцільно підрозділити на дві групи: внутрішні і зовнішні (рис. 4). Природа дії перших обумовлена процесами, що протікають усередині системи, і характером зв'язків між окремими її елементами. Навпаки, вплив іншої групи чинників виявляється як дія середовища, зовнішнього по відношенню до системи. Оскільки сталість сільського

господарства має відтворювальний характер, то серед внутрішніх чинників необхідно виділити наступні групи: виробничі, соціально-економічні і соціально-фізіологічні. Перша з них пов'язана безпосередньо з процесом виробництва продовольства і сільськогосподарської сировини для харчової і переробної промисловості. У другу групу включені чинники, що виявляються на стадії розподілу і обміну проведеної продовольчої продукції, в третю – на стадії споживання продуктів харчування [2].

Виходячи з того, що сільське господарство є основним джерелом ресурсів для забезпечення населення продуктами харчування, то головними чинниками є виробничі. Вони можуть бути об'єднані в наступні основні групи: природні, біологічні, організаційно-економічні, технологічні, науково-технічні, екологічні. Оскільки процес сільськогосподарського виробництва зв'язаний з використанням ресурсів природи, то на нього істотно дію надають природні чинники. Кліматичні умови, родючість ґрунтів, наявність і достатність водних ресурсів і інші чинники істотно впливають на врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність худоби, трудомісткість і об'єми виробництва продовольчої продукції.

Слід зазначити, що процес розвитку сільського господарства може бути адаптований до дії природних чинників за допомогою підбору відповідних сортів рослин, порід тварин, наукової організації праці. У зв'язку з цим з чинників виробництва слід особливо виділити групу біологічних чинників. До них відносяться: сорти, біостимулятори, біопрепарати і ін., що забезпечують інтенсифікацію біологічних процесів. Оптимальний підбір сортів дозволяє значно понизити навантаження на посівну і прибиральну техніку, зменшити витрати на засоби захисту рослин, підвищити стійкість культури до несприятливих чинників (засусі, вилягання, бур'янам, хворобам і шкідникам і т. д.), істотно збільшити її врожайність. Серед організаційно-економічних чинників, що роблять вплив на стан і сталість розвитку сільського господарства, на нашу думку, основними є: виробничий потенціал сільгосп підприємств, рівень організації виробництва, територіальне розміщення і галузева структура сільського господарства, об'єм і ефективність використання вітчизняних і іноземних інвестицій. Виробничий потенціал характеризується, перш за все, станом основних виробничих фондів: сільськогосподарських машин, транспортних засобів, сховищ і так далі. Разом з тим останнім часом в сільському господарстві практично не ведеться оновлення основних засобів виробництва, будівництво нових комплексів, не оновлюються засоби механізації трудових процесів. Все це спричиняє нестійке функціонування галузі. У зв'язку з цим висунуті такі важливі чинники, як організація виробництва, розміщення і галузева структура сільського господарства.

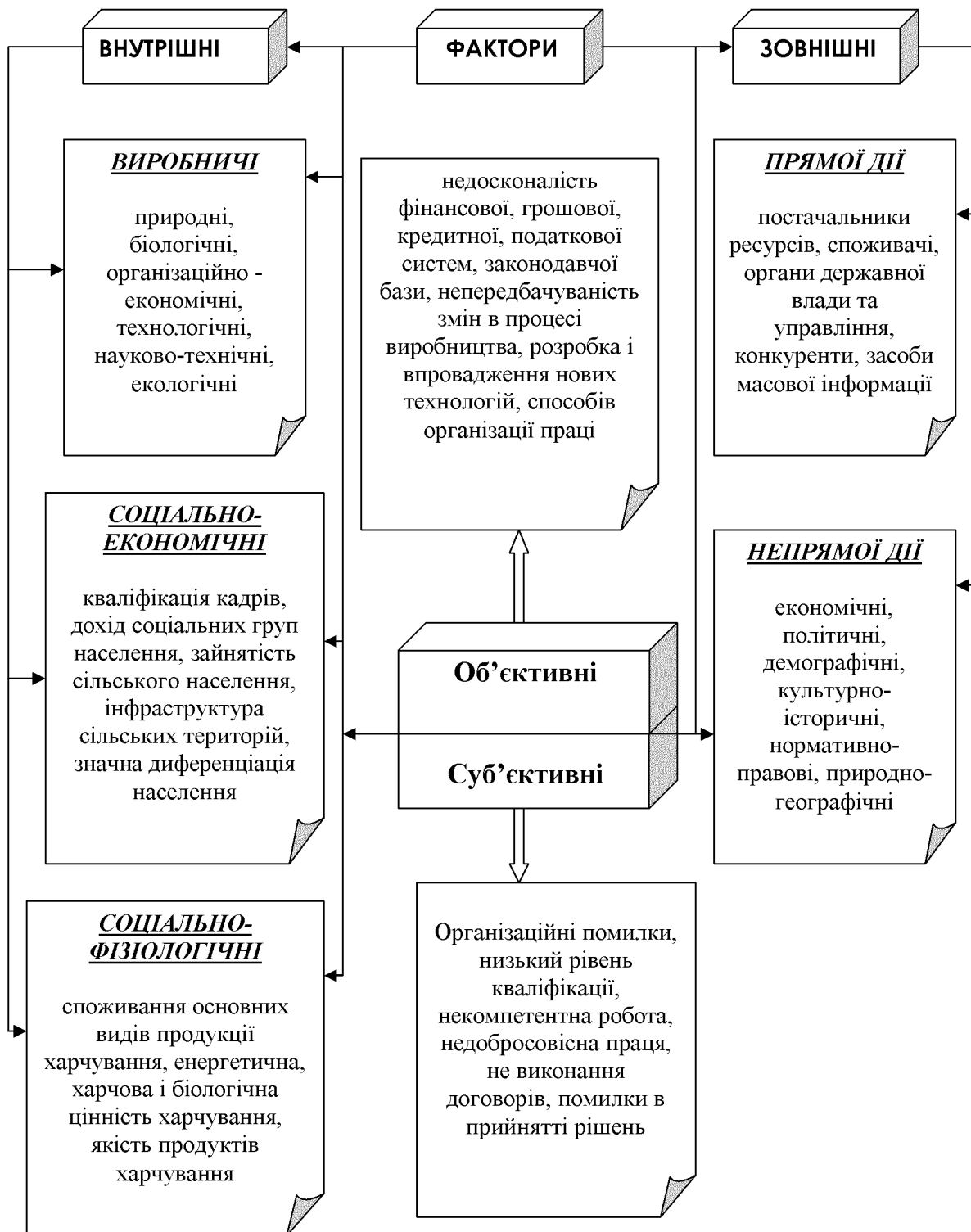

Рисунок – 4. Фактори загострення проблеми сталості розвитку сільського господарства

Інший важливий чинник, який визначає сталість розвитку, – це можливість і умови реалізації продукції. В даному випадку при реалізації продукції сільськогосподарські товаровиробники часто зазнають труднощів, які виникають через відсутність належної системи заготівельних організацій, низьких закупівельних цін, всезростаючої імпортової експансії на продовольчому ринку. В результаті цього сільськогосподарські підприємства отримують збитки, які з кожним роком все важче покрити. В зв'язку з цим виникає необхідність враховувати чинник розвитку виробничо-економічних зв'язків і взаємин між суб'єктами господарювання, який робить істотний вплив на ефективність і сталість розвитку сільського господарства.

У сучасних умовах дефіциту матеріально-грошових засобів, - підвищується значущість технологічних і науково-технічних чинників. До перших відносяться: насіння, сівозміни, мінеральні і органічні добрива, хімічні засоби захисту рослин від бур'янів, шкідників і хвороб, меліорація, енерго- і ресурсозберігаючі технології; до других: науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи. Проведені дослідження показують, що сільськогосподарські товаровиробники недостатньо приділяють цим чинникам уваги безпосередньо в технологічному процесі. Це стосується, зокрема, організації землеустрою господарств, який в сучасному вигляді не забезпечує економію витрат виробництва і максимальне використання рослинами природного потенціалу місцевості; сівозмін, орієнтованих на широке застосування в агротехніці добрив, гербіцидів, пестицидів, але недостатньо, що використовують для боротьби з бур'янами і хворобами чинника чергування культур в часі і просторі; сукупності технологічних прийомів по обробітку сільськогосподарських культур і змісту тварин і ін. Разом з тим світовий і вітчизняний досвід показує, що енерго- і ресурсозберігаючі технології, забезпечуючи підвищення сталості сільськогосподарського виробництва, дозволяють економити до 25 – 30 % витрат незаповненої енергії, яка може бути додатково збільшена за умови застосування економічних тракторних двигунів.

На вирішення питань збільшення продуктивності галузі і рівня її сталого розвитку істотний вплив робить група чинників соціально-економічного характеру: рівень зайнятості сільського населення, освіти і кваліфікації кадрів, умови функціонування соціальної і інженерної інфраструктури на селі, рівень доходів населення, зокрема сільського, включаючи соціальні пільги і виплати, зміну співвідношення чисельності міського і сільського населення та ін. Всі вони в тому або іншому ступені пов'язані з подоланням відставання села від міста по рівню і умовам життя, вирівнюванням доступу громадян, незалежно від місця їх проживання, до основних бюджетних послуг і соціальних гарантій з фізичною і економічною доступністю продуктів харчування для різних соціально-демографічних груп населення країни і окремих регіонів.

Висновок. Можна зробити висновок, що екологізація сільськогосподарського виробництва має стати пріоритетним напрямом у переході сільського господарства на засади сталого розвитку й відповідати вимогам оптимального поєднання екологічного фактора й економічних інтересів. Сьогодні Україна не повинна стояти осторонь екологічно-орієнтованих процесів трансформації системи аграрного виробництва, що заснована на принципах сталого розвитку. Необхідно переймати багатий досвід міжнародних організацій, Європейського Союзу, а також країн-лідерів із запровадження органічних технологій, як інструменту сталого розвитку сільського господарства.

Список літератури

1. Бережна Ю.С. Сутність сталого розвитку сільського господарства [Електронний ресурс] - http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/uztnu/zapiski/econ/2010_1/Berezhna.html
2. Васильєва, Н.К. Факторы обострения проблемы устойчивости развития сельского хозяйства / Н.К. Васильєва // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». – 2005. – №1. [Електронний ресурс] - http://www.science.ncstu.ru/articles/econom/14/10.pdf/file_download
3. Кисельов М.М. Методология экологического синтеза. Единство людини та природоохоронних аспектів// Кисельов М.М., Крисаченко В.С., Гардашук Т.В. – К.: Наук. думка. – 1995. – С. 122-123
4. V. Svatos, M. Globalni souvislosti udrzitelneho rozvoje zemedelstvi // Trvale udrzitelny rozvoj agrarniho sektoru – vyzva a rizika. Sbornik z mezinarodni vedeckí conference Agrarni Perspektivy XIII, Praha, 2004, p.36-45

В. Невесенко

Научно-методические принципы устойчивого развития сельского хозяйства

Выявлены и систематизированы основные факторы обострения проблемы устойчивости развития сельского хозяйства и осуществлена их классификация по ряду критериев: внутренние (производственные, социально-экономические, социально-физиологические) и внешние прямого и косвенного воздействия.

V. Nevesenko

Scientifically methodical principles of steady development of agriculture

Are revealed and the major factors of an aggravation of a problem of stability of development of an agriculture are systematized and their classification by a number(line) of criteria is carried out: internal (industrial, socio economic, social - physiological) and external direct and indirect influence.

Одержано 15.01.11